ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію Барабаша Тараса Мстиславовича
«Латинське письмо у міських канцеляріях
Руського воєводства XVI–XVII ст.»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук
за спеціальністю 27.00.02. – «Документознавство, архівознавство»

Дослідження історії письма як зовнішнього атрибуту документа історичних осіб чи установ є важливим елементом у комплексному їх аналізі. Це завжди давало можливість з'ясувати їх роль та значення у певному соціокультурному просторі. Міждисциплінарний підхід із застосуванням методів палеографії та суміжних історичних дисциплін надає гарантію ширшого і детальнішого, а разом з тим – і об'єктивнішого вивчення закономірностей певних історичних процесів. При цьому студії над письмом, а надто – латинським – належать до тих спеціальних дисциплін (або тих галузей історичної науки), що можуть бути віднесені до, умовно кажучи, "елітних", адже вони потребують спеціальних знань і спеціальних навичок, доброго вишколу, особливого інструментарію, високого професіоналізму. З іншого боку, саме цим дисциплінам притаманне постійне удосконалення цього інструментарію, методології, понятійного апарату. В дещо ширшому сенсі, студії над письмом завжди виходять за межі власне свого предметного поля і є значною мірою культурологічними студіями. Цю тезу яскраво доводить дисертація Тараса Барабаша: присвячена конкретній темі – латинському письму у міських канцеляріях Руського воєводства, – вона торкається значно ширших питань формування соціокультурного середовища у цьому регіоні Європи у модерну добу.

Загалом, у новітній українській історіографії на тлі лише поодиноких палеографічних студій практично відсутні дослідження саме латинського письма, що вже робить появу дисертаційної роботи Т. Барабаша серйозним і помітним явищем.

Актуальність обраної теми ґрунтується на тому, що на сьогодні залишається дослідженим по суті лише готичний етап історії латинського письма на теренах Руського воєводства, того середовища і документації, яку продукувала Львівська міська канцелярія у XIV–XV ст. Гуманістичний, модерний етап XVI–XVII ст., коли функціонувала вже розвинена мережа міських канцелярій інших міст та містечок Руського воєводства, ще не став предметом окремого дослідження ні в українській, ані в зарубіжній історіографії. Населені пункти, що складали умовну «периферію» воєводства, але разом із тим – найбільшу частину його території, – мали різний рівень

економічного, політичного, культурного розвитку і творили власну, специфічну, досі не вивчену локальну культуру письма.

Хронологічні і географічні межі, мета дослідження, сформовані відповідно до неї завдання, наукова новизна та актуальність роботи, – усі ці формальні параметри дисертації чітко визначені, окреслені і обґрунтовані як в дисертації, так і в авторефераті.

Структура дослідження є доволі складною. Робота складається із шести розділів, що (після вступного – першого – розділу про методологію, історіографію та джерела) послідовно і логічно окреслюють дослідницьке поле та розкривають тему: від загальних особливостей розвитку міст відповідного регіону зазначеної доби (другий розділ) до реконструкції типів, видів, стилів письма й індивідуальних писарських компонентів у XVI-му (третій розділ) та XVII-му (четвертий розділ) століттях, дослідження графіки літер (п'ятий розділ) і нарешті – спеціальних символів: цифр, пунктуації, лігатур, елементів декору тощо (заключний, шостий розділ).

При цьому варто звернути увагу на надто велику, на думку опонента, кількість підрозділів – їх у дисертації 41. Особливо подрібненим виглядає перший розділ, що містить 19 підрозділів. Звісно, їхню кількість можна (і варто було б) дещо скоротити шляхом генералізації суміжних питань, що розглядаються дисертантом у різних підрозділах.

Дещо дискусійним видається й розгляд в окремому розділі політико-економічних та соціокультурних особливостей міст Руського воєводства у XVI–XVII ст. Це – вкрай необхідний, але, зрештою, лише "фоновий" блок, що окреслює тло епохи, і його можна було б представити в дещо згорнутому форматі. Підрозділ 6.5 (Особливості літер польського алфавіту) логічніше було б викласти у попередньому – п'ятому – розділі, де аналізується еволюція літер латинського письма.

Однак загалом треба визнати, що саме така структура дала можливість дисертанту реконструювати особливості письма певної доби і провести комплексне архівознавче, документознавче та палеографічне дослідження, завдяки чому дисертація сприймається як цілісна й оригінальна фахова студія.

Цілком достатньою є джерельна база дисертації, – передусім це комплекс книг вписів (індуктів) міських канцелярій Руського воєводства, що зберігається в ЦДІА України, м. Львів (книги міських канцелярій – ради, лави та війта за XVI–XVII ст.). До цього базового комплексу долучено інші дотичні масиви документів.

Результати аналізу книг відображено в кількох інформаційних блоках у додатках до дисертації: А (архівознавчі інформація), К (кодикологічна інформація), Д (дипломатична інформація), Ф (філологічні інформація). Останній блок, до речі, варто було б позначити літерою Л і назвати лінгвістичною, бо тут ідеться виключно про мову, а не про ширшу сукупність

дисциплін, комплекс яких називають філологічними науками. Саме такий новаторський підхід до аналізу письма уможливив максимальну "атомізацію" інформаційних блоків, структурування об'єктів для палеографічного аналізу, а відтак – ґрунтовне дослідження обраного типу джерел, з'ясування їх специфіки. Усе це заклало надійну основу для безпосереднього аналізу письма.

Водночас із представленого в дисертації огляду джерел (с. 25–36) незрозуміло, наскільки вичерпною (і, до речі, вичерпаною) можна вважати джерельну базу дисертації (у тому форматі, як її окреслив автор), тобто, чи вичерпується вона тими 29-ма книгами міських канцелярій, що їх проаналізував дисертант, чи це лише частина наявних на сьогодні міських книг відповідного регіону і періоду. Адже, як зазначає автор, поодинокі книги зберігаються за межами зазначеного архіву.

Окрім того, якщо в якості ядра джерельної бази обрано лише певний сегмент масиву збережених міських книг, а не його цілісний комплекс за певний період, важливо пояснити, чим письмо відібраних книг принципово відрізняється від письма тогочасних міських книг інших видових різновидів. Логічним у даному ряду видається й проблема ступеня збереженості актового масиву. Цікаво було б окреслити бодай приблизні контури первісного масиву міських книг, утворених у результаті діяльності міських канцелярій на території Руського воєводства, і співвіднести його тим актовим комплексом, що зберігся до сьогодні. На усі ці питання, до речі, наштовхує читача саме глибина і масштаб дослідження, проведеного автором.

Крім власне міських книг у роботі широко використані альбоми зразків письма, видані окремими публікаціями чи вміщені у палеографічні дослідження, а також публікації діловодних джерел, використані для з'ясування специфіки роботи канцелярій Руського воєводства та їх письма. Використання трактатів з каліграфії і подібних джерел є типовим у роботі дослідника письма, особливо ранньомодерного періоду. А публікацій актів та інших документів дозволили автору глибше зрозуміти механізми роботи канцелярій, рельєфніше представити особи писарів-канцеляристів і доповнити згодом інформацію про них палеографічними даними.

При цьому можна пошкодувати, що дисертант не врахував деяких тенденцій сучасного джерелознавства. Зокрема, того, що воно вже відійшло від традиційного ще за радянських часів глобального поділу джерел на опубліковані і неопубліковані (так само як зараз відходить від поділу опрацьованих архівів на вітчизняні і зарубіжні). Зрозуміло, що дисертант виходив із специфіки свого палеографічного й документознавчого дослідження і виділив в окрему категорію палеографічні альбоми із зразками письма. Але в такому випадку не варто було б називати ці публікації "опублікованими джерелами", адже вони не є в прямому сенсі класичним археографічним продуктом – публікацією пам'ятки, групи пам'яток або певного комплексу

документів, первісно цілісного або тематично підібраного. Я би відніс публікації зразків письма до історіографічного блоку, оскільки вони є не лише *джерелом та інструментом дослідження*, але й одночасно – *результатом дослідження*.

До опублікованих джерел автор зараховує також кілька десятків трактатів із каліграфії або підручників письма, що з'явились у XVI ст. в Італії, Німеччині, згодом Франції і поширювалися іншими європейськими країнами. На думку опонента, це радше специфічний різновид *палеографічних джерел*, які не варто об'єднувати в одну групу з пізнішими публікаціями і зараховувати до категорії опублікованих у XIX–XX ст.

З іншого боку, цікаво було б почути думку автора про факсимільні публікації, – наскільки представлені у них тексти документів (або зразки) можуть бути у пригоді при вивченні письма, і чи обмежують вони в чомусь дослідника-палеографа?

Позитивне враження справляє значний історіографічний масив, опрацьований і критично проаналізований автором (бл. 500 позицій). Дисертація Тараса Барабаша – одна з небагатьох кваліфікаційних праць, у якій історіографічний огляд є ретельно структурованим і фактично корелюється із тематикою власне дисертації, послідовно представляючи основні тематичні блоки: гуманістична реформа письма; номенклатура латинського письма; цифри та скорочення; письмо в друкованих шрифтах тощо; спеціальні урбаністичні студії; дослідження міських канцелярій; дослідження освітніх процесів. Автором залучено іншомовні праці провідних палеографів із Польщі, Чехії, Італії, Іспанії, Франції та ін. країн.

На основі опрацьованих історіографічних теоретичних концепцій у поєднанні із реконструйованою джерельною інформацією автор розробив власну методику опису графіки літер та ідентифікації індивідуальних писарських почерків, що може бути застосована як вдала модель для аналізу письма інших періодів.

Особливо варто відзначити оригінальний комплекс графічних ілюстративних додатків, укладених автором. Вони яскраво засвідчують вражаючу фундаментальність даної роботи. Обсяг, а головне – вміст додатків (понад 300 стор. різного роду таблиць, що всебічно представляють і унаочнюють найменші нюанси теми, подаючи зразки почерків, великих та малих літер, графіку скорочень, цифр тощо) – це без перебільшення серйозний здобуток дисертанта, надзвичайно цінний з практичної точки зору. Додатки безумовно заслуговують на окрему публікацію в якості альбому-довідника з латинської палеографії модерної доби. По суті, це самостійний посібник, що допоможе у прочитанні письма інших джерел того періоду та наочно відображає типо-видове та стильове розмаїття графіки, що побутувала у канцеляріях міст і містечок Руського воєводства у XVI–XVII ст.

Загалом робота Т. М. Барабаша є самостійним документознавчим, архівознавчим і палеографічним дослідженням. Автору на підставі аналізу широкого фактичного матеріалу вдалося всебічно проаналізувати досліджену проблему із залученням аргументованих тверджень. Основні наукові положення сформульовано фахово, зі знанням обраної теми. Дослідник належним чином оперує джерельним матеріалом, добре обізнаний у фаховій історіографії, має достатню теоретико-методологічну підготовку, вільно володіє делікатним (з огляду на тему і об'єкт дослідження) методичним інструментарієм. Порушені проблеми, завдання свідчать про високий науковий рівень підготовки кандидатської дисертації. Висновки, сформульовані в роботі, відповідають об'єкту та предмету, а також завданням роботи. Основні положення дисертації належним чином апробовані та оприлюднені в публікаціях у фахових виданнях.

Автореферат повністю відповідає змістові дисертації і розкриває її основні ідеї та висновки.

Водночас у своєму прагненні досягти всебічності у розкритті теми автор подеколи припускається занадто широких і не завжди коректних висловів, напряму поєднуючи окремі параметри об'єкту дослідження. На думку, опонента, говорити про: "історико-кодикологічні… особливості еволюції латинського письма" – це дещо штучно пов'язувати **кодикологічні параметри** комплексу досліджуваних актових книг **з власне особливостями письма**, що ним писані документи цих книг. Зв'язок між ними, безумовно, є, але він видається занадто опосередкованим і непрозорим, а відтак потребує роз'яснення (автореферат, с. 4).

Подібно ж дещо сумнівною виглядає постановка завдання дослідити **взаємозалежність** між рівнем економічного розвитку міст та тенденціями розвитку канцелярського письма. Навіть, якщо припустити, що економічні фактори впливають не на рівень розвитку письма, а на тенденції його розвитку, як пише дисертант (дисертація, с. 20), то все одно неясно, як останні, тобто тенденції розвитку письма, впливають на економічний розвиток міст. Скоріше за все, тут із впевненістю можна говорити лише про одновекторну залежність загальної культури письма від розвитку економіки міста.

Окрім окреслених вище опонентом дискусійних питань, певних недоліків і застережень, варто звернути увагу на наявні в роботі стилістичні огріхи і невдалі формулювання, не надто ретельно продумані і дещо неохайні вислови, передусім – в авторефераті. Серед них, зокрема, такі: "Палеографічні, дипломатичні та кодикологічні студії дадуть знання про особливості праці місцевих канцелярій як інтелектуального осередку міст, специфіку їх діловодства та дотичні питання **з історіографічними лакунами"** (?) (автореферат, с. 4); "аналіз історіографії поділений на такі групи" (с. 6; на групи може бути поділений **текст** з викладом результатів аналізу, а не сам аналіз як

процес); “публікації джерел актово-діловодного характеру, використані для пізнання… письма” (там само; взагалі незрозуміло, як документальні публікації, якщо вони не є факсимільними, з **графічним форматом надрукованого у книзі тексту** можуть допомогти пізнанню письма); елементи декору в письмі міських канцелярій XVI–XVII ст. несподівано названі сучасним терміном **“ілюстрації”** (с. 11 автореферату).

Втім, ці зауваження і побажання не впливають на загальне позитивне враження від дисертації. Поставлену мету та завдання можна вважати виконаними. Дисертація Барабаша Тараса Мстиславовича “Латинське письмо у міських канцеляріях руського воєводства XVI – XVII ст.”, подана на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 27.00.02 – документознавство, архівознавство (27 – соціальні комунікації), написана на високому науковому рівні, у ній отримані нові вагомі результати, обґрунтовано головні положення і висновки, вона має теоретичне та практичне значення і відповідає вимогам чинного «Порядку присудження наукових ступенів», затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567 (зі змінами).

Таким чином, дисертант цілком заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 27.00.02 “документознавство, архівознавство”.

Офіційний опонент
заступник директора
Інституту історії України НАН України,
доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України **Г. В. Боряк**

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ
ПІДПИС Боряка Г.В.
ЗАСВІДЧУЮ
УЧЕНИЙ СЕКРЕТАР